

Embriyonun Ontolojik Statüsü Ahlaki Statüsünü Belirler mi?

Emine Göçer

[0000-0003-3611-6489 | egocer@cu.edu.tr](mailto:egocer@cu.edu.tr)

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Adana, Türkiye

ROR ID: [05wxkj555](https://orcid.org/05wxkj555)

Öz

Bu makalede, embriyonun ontolojik statüsünün imkân ve bu statünün dayandırıldığı zeminin ahlaki temeli hakkındaki tartışmalara yer verilmiştir. Embriyonun ontolojik statüsü hakkındaki tartışmalar, tözcü kuram ve devamlılık kuramı çerçevesinde tartışılmıştır. Tözcü kuram, ontolojik anlamda embriyonun değişmez bir özü olduğunu kabul eder. Bu kuram metafiziksel bir yaklaşım olmakla birlikte teizmin bakış açısıyla da uyumludur. Teistik düşüncede Tanrı'nın insana kendi ruhundan bir ruh verdiği bilinir. Bunun neticesinde insanın değişmez bir öze/doğaya sahip olduğu düşünülür. Bu yaklaşım da tözcü ontoloji ile uyumlu metafiziksel bir bakış açısı içerir. Diğer taraftan, teistik yaklaşıma göre, insan, Tanrı tarafından yaratıldığı gerekçesiyle saygınlığı hak eden bir varlık olarak görülür. Hıristiyan ve İslam düşüncesinde bu görüşü destekleyen örneklerle yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla 'imago dei' ve 'insanın tüm yaratılanlardan üstün kılınması' şeklinde ifade edilebilir. Teistik düşüncede yer bulan insanın saygınlığı kavramı tözcü kuramı destekleyen metafiziksel bir temel olmakla birlikte bu kavram insana ahlaki bir statü de verir. Bu yönüyle embriyoya ontolojik bir statü veren (potansiyel açıdan insan olarak gören) tözcü ontolojiyi destekleyen insanın saygınlığı tezinin embriyoya ahlaki bir statü vereceği düşünülmüştür. İnsanın ontolojik olarak saygın bir varlık olduğundan hareketle ilk biyolojik anından embriyo dönemine, oradan bebeklik dönemine ve bu şekilde sürediden her anının bir öncekine nispetle değerli olacağı fikri, bu kavramla olan ilişkiyi destekler niteliktedir. Saygınlık tezi, embriyonun ait olduğu türü, doğası ve potansiyelliği ile de doğrudan ilişkili görünür. Öncelikle saygınlık kavramının türçülük yaklaşımıyla ilişkisi vurgulanmıştır. Ancak türçülük karşıtı yaklaşımlar, insanın diğer canlılar kadar saygın olduğu düşüncesine karşı seküler tezler ileri sürdükleri için ilk başlıkta, teistik yorumun seküler yorumlarla çatıştığı noktalar dikkate alınarak, insanın saygınlığı kavramı hakkında tutarlı bir tutum belirlenmeye çalışılmıştır. Embriyonun kişisel özdeşliği konusunda benimsenen tözcü ontoloji, metafiziksel bir tez olan özcülük yaklaşımı ile de desteklenmiştir. Özcülük her türün kendine ait bir değişmeyen yönü olduğunu vurgular. Doğal türlerin embriyodaki belirli aşamalarda ortaya çıktığı düşünülür. Devamlılık kuramı savunucuları ise embriyonun değişmeyen bir öze sahip olmadığını ve insan olma eşiği gibi bir anı diğerinden ayıran belirli bir eşiğin bulunmadığını savunarak herhangi bir tözcü ontolojinin varlığını inkâr ederler. Onlar, embriyo üzerinde ancak uzlaşımın manada bir ahlaki statüye erişilebileceklerini iddia ederler. Bu tutum ise embriyonun korunmasına yönelik gerçekçi bir temelden ziyade kaygan bir zemin sunar. Bu nedenle embriyoya yönelik tözcü nitelikte ontolojik bir temel sunmanın daha tutarlı olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte tözcü ontolojiye ve insanın saygınlığı tezine karşı getirilen eleştirilere de yer verilerek makul cevaplar sunulmaya çalışılmıştır. Embriyonun ontolojik bir statüsü olduğunu tözcü kuram çerçevesinde açıklarken bu kuramın insanın saygınlığı, türçülük ve özcülük gibi kavramlarla da uyumlu olduğu gösterilmeye çalışıldı. Embriyonun ontolojisi hakkında ileri sürülen potansiyellikten gelen argümanın önemli bir yeri olduğu vurgulanmıştır. Bu argüman, insana Tanrı tarafından verilen ruhun/özün 'bilkuve halinde' bulunması itibarıyla de bir saygınlık kazandırdığı düşüncesiyle uyumludur. Bütün olarak bu yaklaşımlar çerçevesinde ele alınan embriyonun ontolojik statüsünün ahlaki statüyü belirlediği sonucuna varılmıştır. Makalede biyoetik alanında analitik bir yöntem kullanılarak metafiziksel konulara ilişkin tahliller yapılmıştır. Bu makalenin önemi ise Batı literatüründe çokça yer bulan embriyonun ontolojik statüsüne ilişkin tartışmalara seküler temelde yer verilirken metafiziksel temelde daha az araştırmaya konu olduğu düşüncesine dayanır.

Anahtar Kelimeler

Din Felsefesi, Biyoetik, İnsanın Saygınlığı, Tözcü Ontoloji, Özcülük, Kişisel Özdeşlik, Ahlaki Statü, Embriyo

Atıf Bilgisi

Göçer, Emine. "Embriyonun Ontolojik Statüsü Ahlaki Statüsünü Belirler mi?". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 186-209. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1575573>

Geliş Tarihi	29.10.2024
Kabul Tarihi	24.01.2025
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Does the Ontological Status of the Embryo Determine Its Moral Status?

Emine Göçer

[0000-0003-3611-6489 | egocer@cu.edu.tr](mailto:egocer@cu.edu.tr)

Çukurova University, Faculty of Theology, Department of Philosophy of Religion, Adana, Türkiye

ROR ID: [05wxkj555](https://orcid.org/05wxkj555)

Abstract

This article examines the possibility of determining the ontological status of the embryo and the moral foundation of the framework on which this status is based. Discussions on the ontological status of the embryo are analyzed within the frameworks of substance and continuity theories. Substance theory posits that the embryo possesses an immutable essence in ontological terms. This theory, being metaphysical in nature, aligns with theistic perspectives, which hold that God grants humans a soul from His own spirit. Consequently, humans are perceived as possessing an unchanging essence or nature. This perspective entails a metaphysical view consistent with substance ontology. Furthermore, in theistic thought, humans are regarded as beings deserving of dignity because they are created by God. Examples supporting this view are presented from Christian and Islamic thought, expressed as the concept of *imago Dei* and the notion of humanity being elevated above all other creations, respectively. The concept of human dignity found in theistic thought provides a metaphysical foundation supporting substance theory and endows humans with moral status. This notion leads to the conclusion that the thesis of human dignity, which attributes an ontological status to the embryo (viewing it as a potential human), also confers moral status upon the embryo. The idea that humans are ontologically dignified beings implies that every stage of human development, from the earliest biological moment of the embryonic phase to infancy and beyond, holds value in relation to the previous stage, further supporting this concept. The dignity thesis appears closely tied to the species, nature, and potentiality of the embryo. Initially, the relationship between dignity and the speciesist approach is emphasized. However, anti-speciesist perspectives argue for the equality of humans with other living beings, advancing secular critiques of the concept of human dignity. In response, this study seeks to establish a consistent position on the concept of dignity by addressing the points of contention between theistic and secular interpretations. The substance ontology adopted for the discussion of the embryo's personal identity is further supported by the metaphysical thesis of essentialism. Essentialism asserts that every species has its own immutable essence. It is argued that the essential qualities of natural species emerge at specific stages of embryonic development. In contrast, advocates of continuity theory reject the idea that the embryo possesses an unchanging essence or that there exists a definitive threshold distinguishing one stage of human development from another. They claim that the moral status of the embryo can only be established on a conventional basis, which provides a precarious foundation rather than a robust one for its protection. Therefore, this study argues that providing an ontological foundation of a substantial nature for the embryo is more coherent. In addition, the article addresses criticisms of substance ontology and the thesis of human dignity, offering reasoned responses. While explaining the ontological status of the embryo within the framework of substance theory, it is demonstrated that this theory aligns with concepts such as human dignity, speciesism, and essentialism. The argument from potentiality concerning the embryo's ontology is highlighted as particularly significant. This argument resonates with the theistic notion that the soul or essence given to humans by God bestows dignity by virtue of its *potential state*. Through these approaches, the article concludes that the ontological status of the embryo determines its moral status. Analytical methods from the field of bioethics are employed to examine metaphysical issues. The significance of this study lies in addressing discussions about

the ontological status of the embryo, a topic extensively explored in Western literature from a secular perspective but less frequently analyzed on a metaphysical basis.

Keywords

Philosophy of Religion, Bioethics, Human Dignity, Substance Ontology, Essentialism, Personal Identity, Moral Status, Embryo

Citation:

Göçer, Emine. "Does Ontological Status of Embryo Determine Its Moral Status?". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 186-209. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1575573>

Date of Submission	10.29.2024
Date of Acceptance	01.24.2025
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	The author acknowledges that she received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Biyotikte embriyonun doğasına ilişkin sorular, insanın doğum öncesi süreçte oluşmaya başladığı ve biyolojik anlamda canlılık kazandığı embriyonik dönemle ilişkilendirilir. Canlılığın başladığı bu dönemde, embriyonun geçirdiği biyolojik dönüşümler, insan olarak değerlendirilme hususunda sahip olduğu ontolojik nitelikler ve bunun neticesinde embriyoya müdahale etmenin ahlaki boyutu olmak üzere bu üç husus, embriyoya ilişkin kararların verilmesinde oldukça etkili görünmektedir. Makalenin temel sorusu, embriyonun ontolojik statüsünün mahiyeti ve bu ontolojinin onun ahlaki statüsünü belirleyip belirlemediği hakkındadır. Bu çalışmada, embriyonun ontolojisine ilişkin teizmle uyumlu metafiziksel temelden hareketle ahlaki bir statü belirleniminin imkânı üzerinde analitik bir yaklaşım benimsenmiştir.

Embriyonun özdeşliği konusunda bir veya birden fazla biyolojik anlamda özsel değişime sahip olduğuna dair tezler ileri sürülür. Bu değişimler embriyonun bir halden başka bir hale özsel olarak dönüşümünü ifade eder. Bu değişimlerden herhangi birini baz alarak embriyonun insan olmaya başladığı iddia edildiğinde bu değişimle embriyonun ahlaki statüsünden bahsetmemizin mümkün hale geldiği söylenir. Embriyonun, biyolojik dönüşüm süreçleri arasında hangi aşamada insan olmaya dair özdeşlik kazandığı, ontolojik statüsünü belirleme hususunda oldukça önemli görünür. Bu ontolojik özdeşliğin tözcü (*substance*) bir özdeşlik mi yoksa biyolojik bir özdeşlik mi olduğu tartışmalıdır. Bu makalenin hedefi, embriyonun ontolojik özdeşliğinin biyolojik süreçlerden ziyade tözcü ontolojiye dayandığı tezini makul biçimde ortaya koyabilme çabası olarak görülebilir. Bu da tözcü kuram/tözcü ontoloji ve devamlılık kuramı çerçevesinde tartışılır.

Tözcü ontoloji, biyotikte, embriyonun doğası konusunda ileri sürülmüş bir kuramdır. Bu yaklaşım, embriyonun değişmez bir öze sahip olduğunu ve bu özün Tanrı tarafından verilmiş olduğu için bir tür saygınlığı hak ettiği ve bunun neticesinde embriyoya herhangi bir müdahalenin ahlaki bir sorumluluk gerektirdiğini ortaya koyar. Bu yaklaşıma karşıt olan devamlılık kuramı ise embriyoyu embriyo yapan herhangi bir özün olduğu fikrini reddeder. Embriyodan insan olmaya doğru bu biyolojik süreçte herhangi bir eşik olmadığını, biyolojik değişimlerden hareketle belirli bir anın diğerinden daha fazla değer kazanmadığını vurgularlar.

Öncelikle birinci bölümde, embriyonun ahlaki önemini temellendirmek açısından insanın saygınlığı kavramı, teistik¹ (teolojik ve felsefi) çerçevede ele alınmış ve seküler yaklaşımlara karşı türcülük temelinde bir tez üretebilmenin imkânı sorgulanmıştır. Türcülüğün, hakkındaki tüm tartışmalara rağmen, savunulmayı hak eden bir yönü olduğu vurgulanmaktadır. İkinci bölümde ise embriyonun ahlaki önemini gerçekçi zeminde ele alabilmenin imkanının, embriyoya ontolojik bir statü vermek olduğu savunusu değerlendirilmektedir. Bu nedenle, bu görüş hakkındaki tartışmalara yer verilerek embriyoya ontolojik statü vermenin imkânı hakkında ileri sürülen tözcü yaklaşımlar arasında, embriyoyu, ne zaman insan olarak kabul edeceğimize dair sorulara cevaplar aranmıştır. Son olarak üçüncü bölümde ise embriyonun

¹ Hıristiyan ve İslam düşüncesi açısından düşünüldüğünde teolojik ve felsefi yargıları birbirinden ayırt etmek her zaman doğru bir yaklaşım olmayabilir. Özellikle metafiziksel bir temel atfedildiği insanın ontolojisine ilişkin ifadelerde (tözcü ontoloji, özcülük, insanın saygınlığı gibi) hem teolojiyi hem de felsefeyi ilgilendirdiği düşünülen 'teolojik' veya 'felsefi' yerine 'teistik' ifadesini kullanmak daha anlamlı olacaktır.

kişisel özdeşliğini belirleyen özsel unsurun neliği hakkında sorulan sorulara tözcü ontolojiyle uyumlu bir yanıt verilmeye çalışılmıştır.

1. Teistik Biyoetik ve Seküler Biyoetik'te İnsanın Saygınlığı

Teistik düşünce sisteminde insanın evrendeki yeri hakkında bazı temel inançların haklılaştırılması gerekir. Teistik dinlerden Hıristiyanlık ve İslam'da insan, diğer canlılardan farklı olmakla birlikte Tanrı'ya benzerliğiyle ön plandadır. Kur'an'a göre, Tanrı'nın, insanı yaratırken kendi ruhundan üflediğini² söylemesi insanın diğer canlılardan daha değerli, önemli ve şerefli olduğunu gösterir. İnsanı saygın kılan şeyin onun beşer yönü (maddi/biyolojik yönü) olmayıp insanî (ruhsal/zihinsel) yönü olduğu vurgulanır. Zihinsel yönü, kişiyi biyolojik yönünden farklı kılarak onu zaman-dışı metafizik bir alanla irtibatlandırır. "İnsan üzerinden öyle bir zaman geçmiştir ki; bu süre içinde anılmaya değer bir şey bile değildi"³ ayetinde insan ile ilgili önemsiz görünen yönün maddi yön olduğu vurgusu yukarıdaki bakış açısını destekler niteliktedir.⁴ Tanrı, insanın biyolojik yönünden çok zihinsel yönünün dikkate değer olduğunu Adem ile Havva kıssasında dile getirmiştir. Yasağı çiğneme kıssasında insanın diğer canlılardan farkı, özgür ve sorumluluk sahibi bir varlık olması yönüyledir. Özgür ve sorumluluk sahibi olmak ise ancak zihinsel düşünme yeteneğine sahip varlıklara aittir. Yine Allah, Kur'an'da meleklerle arasındaki konuşmada insanları yeryüzünün halifesi kıldığını söyleyerek aynı zamanda meleklerden üstün kıldığını da ifade etmiştir.⁵

İslam'a göre, insanın tüm yaratılmışlardan üstün kılındığı fikrini destekler şekilde insan ve diğer yaratılanlar arasındaki fark, İncil'de yer almakla birlikte tüm Hıristiyan geleneği tarafından da desteklenmektedir. *Imago Dei* kavramı, Hıristiyan gelenekte insanın saygınlığıyla ilişkilendirilen bir kavramdır. Tanrı'nın insanı kendi suretinde yarattığı şeklinde bir anlama sahiptir. Bu kavram, insanları, diğer canlılardan daha yüksek dereceye sahip, rasyonel canlılar olarak görme fikrine karşılık gelir. İncil'e göre, insandaki ilahi sureti oluşturan şey, onun rasyonel bir ruha sahip olmasıdır.⁶ Hıristiyan biyoetikçilere göre, Tanrı'nın evreni yaratmasındaki sebep insandır ve insanlarla diğer yaratılanlar arasında bir fark vardır. Onlara göre, rasyonalite ve özgürlük yetisine sahip olması açısından insanın Tanrı'ya benzer nitelikte yaratıldığı düşüncesi biyoetik alanında insan doğası üzerinden yürütülen tartışmalara belirleyici bir bakış kazandırır.⁷

Seküler biyoetikçiler ise yukarıda sözü edilen teolojik yaklaşımın yanı sıra insanın saygınlığı fikrine karşı derin küçümseme içindedir. Ayrıca onlar, sağlık alanında yeni teknolojinin faydalarının yaşamı ve sağlığı iyileştireceği; acıları ve israfı azaltacağı düşüncesine sahip olduğu için buna engel olacağını düşündükleri tutumlarla mücadele ederler. Seküler yaklaşımlar, ahlaki ilkelere pragmatik ve sonuçsal yaklaşımları benimsedikleri için biyoteknolojideki yenilikçi

² Diyanet İşleri Başkanlığı Meali (Yeni) (28.09.2024), Secde 32/9.

³ İnsan 76 /1.

⁴ Şaban Ali Düzgün, "İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı", *AÜİFD* 46/2 (2005), 13-14.

⁵ Bakara 2/30-34.

⁶ Robert P. Kranyak, "Human Dignity and the Mystery of the Human Soul", *Human Dignity and Bioethics*, ed. Barbara Lanigan (New York: Nova Science Publishers, 2008), 51-53.

⁷ Christopher Tollefsen, "Mind the Gap: Charting the Distance Between Christian and Secular Bioethics", *Christian Bioethics* 17/1 (2011), 49.

yaklaşımlara yer açma çabaları, bir takım teolojik hassasiyetleri göz ardı etmelerine neden olur. Bunların başında ahlaki bir tez olarak bilinen insanın saygınlığı gelir. Elbette ki insanın faydasına olan gelişmeler her iki kesim tarafından destek bulsa da bazı hususlarda ahlaki çatışmalar devam etmektedir. İnsanın saygınlığı tezinin seküler biyoetikçiler tarafından neden destek bulmadığını açıklamak gerekir. Örneğin, bu konuda, embriyonun araştırma amacıyla veya tedavi amaçlı tüp bebek uygulamalarında kullanılması ve atık sorununa neden olması, önemli problemler arasındadır. Günümüzde tüp bebek merkezlerinde toplam bir milyondan fazla dondurulmuş embriyo olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, her yıl yaklaşık doksan bin tanesi, çiftler tarafından terk edilmektedir.⁸ Bu konuda, seküler açıdan göz ardı edilen, embriyonun neliği konusundaki ontolojik belirsizliğin, onun keyfi biçimde kullanılmasına neden olmakta ve bu da bir takım ahlaki problemlere sebebiyet vermektedir. Fakat tüm varlıklar, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi bir varlık tarafından yaratıldığı düşüncesini kabul eden teistler tarafından belli bir amaçla ve nedenle yaratıldığı için saygınlığa sahiptir. Bu nedenle embriyonun ontolojik olarak statüsünü belirlemek, ona, Tanrı tarafından verilen özün değeriyle ölçülebilecektir. Embriyonun ahlaki statüsü ise teolojik açıdan insanın saygınlığı (*human dignity*) teziyle ilişkili görünür.

İnsan saygınlığı kavramı, mevcut literatürde, sadece teolojik değil farklı temellerde de anlam kazanmıştır. Agius, bunu dört kategoride ele almıştır.⁹ İlk anlamda, saygınlık kavramı tutarsız, yararsız ve yanıltıcı olarak yorumlanmıştır. İkincisi bazı açılardan önemli görünmekle beraber marjinal durumlarda özerkliğe indirgenerek yorumlanmış ve üçüncüsü yetenekler, işlevler ve sosyal etkileşimle ilgili şekilde ifade edilmiştir.¹⁰ Dördüncüsü ise bu makalede esas alınan anlam olan, ahlak felsefesi ve insan hakları için temel teşkil eden metafiziksel bir nitelik olarak görülmüştür. İnsan saygınlığı tezinin anlamsız bulan, önde gelen isimler arasında Ruth Macklin, Peter Singer, John Harris, Julian Savulescu ve Steven Pinker¹¹ yer alır.¹² Onlar, son zamanlarda ivme kazanan tıbbi araştırmanın, ilerlemesini sınırlamak için bu kavrama, dindar insanlar tarafından başvurulduğunu ve bunun ise tutarsız bir retorik olduğunu iddia ederler.¹³

Guyette, Singer'ın saygınlık kavramına karşı mücadelesini, ahlakını üzerine tesis ettiği dört varsayımın açıklar. (1) Sezgilerimiz, sosyal ve dini görüşlerimiz her zaman yetersizdir. Bu nedenle ahlak felsefesinde ihtiyacımız olan, rasyonel bir ilke arayışıdır. (2) Ahlaki ilkeler nesnel olamaz çünkü onlar evrende keşfedilmeyi bekleyen bir yerde değillerdir. (3) Ahlakta aklın rolü çıkarlarımızı aşan evrensel ilkeleri keşfetmektir. (4) Eşit değerlendirme sadece kendi türümüze değil tüm hissedebilen varlıklara verilmelidir.¹⁴ Bu ilkelerden yola çıkarak Singer'ın ahlakının

⁸ Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz.; Adem Az ve Muhammet İhsan Karaman, "Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri ve Etik Sorunlar: Mümkün Olan Her Şey Ahlaki midir?", *Androloji Bülteni* 24 (2022), 280.

⁹ Emmanuel Agius, "Human Dignity in European Public Policy on Biotechnology", *Melita Theologica* 62/ 1+2 (2012), 26.

¹⁰ İlk yaklaşımı destekleyenler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ruth Macklin, "Dignity is a Useless Concept," *British Medical Journal* 327 (2003): 1419-1420; ikinci yaklaşım için bkz.: Roger Brownsword, "Bioethics Today, Bioethics Tomorrow: Stem Cell Research and the 'Dignitarian Alliance'", *Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy* 17 (2003), 15-51; üçüncü yaklaşım için bkz.: Michael G. Marmot, "Dignity and Inequality," *Lancet* 364 (2004), 1019-1020; Richard Horton, "Rediscovering Human Dignity," *Lancet* 364 (2004), 1081-1085.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Steven Pinker, "The Stupidity of Dignity," *The New Republic* 28 (2008).

¹² Agius, "Human Dignity", 27.

¹³ Fred Guyette, "Thomas Aquinas and Recent Questions About Human Dignity", *Diametros* 38 (2013), 113.

¹⁴ Guyette, "Thomas Aquinas and Recent Questions About Human Dignity", 115.

rasyonel olduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü o nesnelliğin elde edilebileceğine inanmıyor. Onun ahlak anlayışı daha çok faydacı (*utilitarian*) olarak adlandırılır. Örneğin, Singer'a göre yaşlılarda bunama varsa, bunlar zaten toplumun geri kalanı için bir yüküdür ve ortadan kaldırılmalıdır. Singer, yeni doğanların iki yaşına gelene kadar herhangi bir nedenle öldürülmesine de izin verir, çünkü bu yaşa gelene kadar “zamanla kazanılan öz farkındalıktan” yoksundurlar ve topluma hiçbir katkıda bulunmazlar.¹⁵ Singer’a göre, işlevsel ve faydalı olmayacak hiçbir canlılık durumu saygınlık içermez. Ona göre, eğer insan saygın olacaksa yaşam kalitesini göz önünde bulundurmak gerekecektir. Yaşam kalitesini geliştiren, her gelişmeye ayak uyduran insanın saygınlığı da artacaktır. Burada saygınlık, özerklik olarak yorumlanır. Fakat karşı çıkılan saygınlık tanımı ise dini çağrışım yapan, hayatın Tanrı tarafından bahşedildiğini öngören kutsallık ve dokunulmazlık içeren tanımdır.

Yine insanların hayvanlara kıyasla daha saygın olduğunu inkâr etmeye yönelik süregiden yaklaşım da, bu seküler yönelimle aynı düzlemde yer alır. Bu konudaki insan saygınlığı tezini eleştiren seküler bakışın ilk itirazı insan türünün özel olduğu yönündeki türçülük (*speciesism*) fikrine yöneliktir. İkinci itirazı, tüm insanların eşit olduğu yönündeki kişiciliğe (*personism*) yönelik itirazdır. Üçüncü itiraz ise her insanın öngörülemeyen bir değeri olduğuna yönelik itirazdır.¹⁶ Bu konuda türçülük ve kişicilik fikrine karşı Singer, insanın diğer türlerden daha değerli olduğu konusunda haklılaştırılmadığımızı ve kendi çıkarımızın lehine bir yargıda bulunduğumuzu iddia ederek eleştiriler yöneltir. Ona göre, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin insanlar üzerine yapılmamasının sebebi, türümüzü korumak konusunda pragmatik bir nedenden başka bir makul nedene sahip olmadığımızdır. Eleştirdiği türçülük kavramını ise şu şekilde tanımlar:

Türçülük, kişinin kendi türünün üyelerinin çıkarları lehine ve diğer türlerin üyelerinin çıkarları aleyhine bir önyargı veya önyargılı bir tutumdur.¹⁷ Türümüzün sınırlarının çizildiği biyolojik olguların ahlaki bir önemi yoktur. Sırf türümüzün bir üyesi olduğu için bir varlığın yaşamına öncelik vermek, bizi kendi ırkından olanlara öncelik veren ırkçılarla aynı konuma sokar.¹⁸

Singer, ilk alıntıda insanın saygınlığı kavramı yerine türçülük ifadesini kullanıyor. İkinci alıntıda ise insan türüne ait olmanın ahlaki önemini reddediyor. Peki, Singer’ın da dediği gibi, insanların, insan olmayan canlılardan daha saygın olduğu düşüncesinde haklılaştırılmamış olabilir miyiz?

Elbette insanların hayvanlardan ahlaki açıdan daha çok saygınlığa sahip olduğunu savunan birinin, örneğin bir kuşun veya kedinin herhangi bir neden olmaksızın diri diri yakılmasına müsaade edeceğini düşünmüyorsak, daha az saygın olana karşı her türlü eziyetin, işkencenin yapılabilmesinin mümkün olduğu manası da çıkarılmamalıdır. Türçülük karşıtlarına, insanlara verilen oy kullanma hakkı, neden hayvanlara verilmediği sorulduğunda, onların buna hakkı olmadığını söyleyeceklerdir. Bu tür örnekler, türçülüğü savunmak ile türçülük karşıtı olmak arasında net bir sınır olmadığını düşündüren örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türçülük

¹⁵ Peter Singer, *Practical Ethics* (New York: Cambridge University Press, 2011), 131.

¹⁶ Tollefsen, “Mind the Gap”, 49.

¹⁷ Peter Singer, *Animal Liberation*, (New York: Harper Collins Publishers, 2002), 6.

¹⁸ Singer, *Practical Ethics*, 75.

karşıtı olanların anlaşılmadıkları husus, insanlar üzerinde yapılamayacak kadar tehlikeli deneylerin hayvanlar üzerinde yapılıyor olmasıdır. Bazen bu tür deneylerin hayvanlar üzerinde yapılıyor olması bilişsel bozukluğa sahip yetişkinler, bebekler hatta embriyolar üzerinde yapılmasına yol açacağı endişesini taşımamıza neden olmaktadır. Bu durumda türçülük savunucularının, bilinçli olan insanların çıkarlarını, bilinçli olmayan embriyolara göre daha fazla gözetmek konusunda duyarlı olduğunu söyleyebilir miyiz?

Türçülük, ahlaki statüyü tesis etmek için bazı özelliklerin (biyolojik ve psikolojik işlevler) önemini vurgular ve bunlar arasında bazıları kendi başlarına gerekli kabul edilerek kutsallaştırılır. Türçülük projesinin taraftarları net bir açıklama sunmamasına rağmen seçilen özellikler örneğin insanın saygınlığı, türçülük ve yaşamın değeri (ve bunların yapay kopyaları) gibi biyolojik ve psikolojik işlevler bir varlığın değerini belirleyen özellikler haline getirilir. Holub, değerlere ilişkin yargıları salt olgusal betimlemelerden türetmenin yanı sıra metafiziksel olarak anlaşılması gerektiğini önerir. O, metafiziksel anlamı, varlık ve iyi kavramlarının birbirleri yerine kullanılan kavramlar olduğundan hareketle ahlaki olanı olgusal olandan türetmemiş olacağını vurgulayarak açıklar.¹⁹ Buradan hareketle türçülük ve insanın saygınlığı tezinden, insanın kendine ait içsel bir doğası olduğu ve bu doğanın iyi olduğu için korunmayı hak ettiği ve kutsal olduğu vurgusu çıkarılabilir.

Doğal türden canlı varlığın değeri, özellikle de insan açısından ele alındığında oldukça farklı tutumlar sergilenir. İnsanın değeri, gelişim düzeyine, sağlık durumuna ve engellerine göre değişkenlik gösterebilir. İnsanın saygınlığı, değeri ya da kutsallığının, insanda bulunan belli yeteneklerle özdeşleştirme çabaları var olagelmıştır. Bunlardan bazıları zeka, soyut akıl, dil, acıyı hissetme vb. gibi.²⁰ Örneğin, Patrick Lee ve Robert George saygınlığı, doğal yasa temelinde ele alırken,²¹ Gilbert Meileander, yaratıcıyla insanın özel ilişkisi açısından temellendirmiştir.²²

İnsanın saygınlığına ilişkin yaklaşım benimsendiğinde, embriyonik kök hücre araştırmaları, tüp bebek, genetik hastalık tanısı gibi daha pek çok durumlarda insanlığın yararına birçok araştırma ve uygulamanın engelleneceği düşünülmektedir. Seküler kesim tarafından saygınlık kavramı, yukarıda sözü edilen araştırmaları, engelleyici şekilde yorumlansa da türümüzün korunmasına dair kaygı her zaman daha öncelikli bir ahlaki mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette ciddi sorular ve şüpheler olmakla beraber sabit doğalardan bahsetmek için de güçlü nedenlerimiz vardır. Fakat burada araştırmamızın sınırını çizmek adına belirtmemiz gereken husus, insanın saygınlığı kavramını benimsemenin uygulamada hangi problemlere yol açtığından ziyade bu saygınlığın ontolojik anlamda bir temeli olup olmadığını sorgulamak olacaktır. Bununla beraber insanın saygınlığı tezi, insan olma potansiyeline sahip embriyoya ahlaki bir koruma sağlamak açısından önemli bir tezdur. Fakat tartışmalı olan bu saygınlığın neye dayandırılması gerektiği hakkındadır. Elbette literatürde, saygınlık kavramının dayandırıldığı

¹⁹ Grzegorz Holub, "Human Dignity, Speciesism and The Value of Life", *Studia Ecologiae et Bioethicae* 14 (2016), 90-91.

²⁰ Agius, "Human Dignity", 29.

²¹ Daniel P. Sulmasy, "Dignity and Bioethics: History, Theory, and Selected Applications", *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, ed. The President's Council on Bioethics (Washington, D.C., 2008), 470-474.

²² Gilbert Meilaender, "Human Dignity: Exploring and Explaining the Council's Vision", *Human Dignity and Bioethics*, ed. The President's Council on Bioethics, 253-275.

birçok açıklama yer almaktadır. Fakat bu çalışmada, embriyonun ontolojik açıdan Tanrı tarafından verilmiş bir özü olduğunu savunarak, embriyonun insanla özdeşliği üzerine insanın saygınlığı kavramını temellendirmiş olacağım. Buradan hareketle embriyonun Tanrı tarafından yaratılmışlığının ne derecede bir ahlaki korumayı hak ettiğini ortaya koymaya çalışacağım.

2. Embriyonun Ontolojik Statüsü: Tözcü Kuram ve Devamlılık Kuramı

Biyoetikte insanın biyolojik gelişiminin farklı aşamalarına yönelik uygun ontolojik statüyü belirlemek oldukça önemli görünmektedir. Birçok filozof, insanın erken embriyonik dönemdeki varlığının ontolojik statüsünü belirlemenin, ahlaki statüsüne karar verme hususunda etkili olduğunu düşünür. Ontolojik statü erken embriyonik dönemde gelişmekte olan organizmanın insan olup olmadığıyla ilgilidir. Bu statünün belirlenimi sayesinde embriyoya müdahalenin ahlaki açıdan yanlış veya doğru olduğuna dair bir kanaate ulaşılmaktadır. Esasında embriyo hakkındaki ontolojik statü tartışması sonucunda verilen karar, sadece embriyoya ilgili olmayıp ceninler, bebekler, çocuklar, zihinsel engelli yetişkinler ve geri döndürülemeyen komadaki hastalarla da dolaylı olarak ilgili görünmektedir. Embriyonun ontolojik statüsü onun doğasının metafiziksel, biyolojik ve etik açıdan nasıl tanımlandığına ilişkin olarak farklı referans çerçeveleri içerisinde değerlendirilir. Örneğin ontolojik statüyü belirleyen unsur, bilinçtir, denilebilir. Eğer statü, bilinçli olmaya göre değerlendirilirse embriyo (bilince henüz sahip olmayan) ve insanın (bilince sahip olan) ontolojik bir özdeşliğe sahip olmadığı düşüncesine ulaşılabılır. Ancak bilincin, ontolojik özdeşliği sağladığı düşünülen tek unsur olmadığını ileri sürenler açısından bu konuda farklı yaklaşımlar vardır. Örneğin, tözcü görüşlerin yanı sıra embriyonun oluşum süreci ve sürece bağlı geçirdiği değişim boyunca potansiyellik içeren fiziksel anlamda devamlılığını savunan indirgemeci materyalist görüşler de vardır. Bu nedenle embriyoya gerektiğinde fiziksel müdahale edilip edilemeyeceği hususunda yer alan tartışmalar embriyonun ontolojik statüsünün yanı sıra ahlaki statüsünün de belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Esasında tür açısından insana verilen ontolojik saygınlığın ahlaki sonuçları da beraberinde getirip getirmediğine ulaşılmaya çalışılacaktır.

Embriyoya insan arasında özdeşlik olup olmadığını belirlemek için öncelikle insanı diğer canlılardan ayıran unsurun ne olduğu hakkındaki tartışmalara yer vermemiz gerekmektedir. Zihin felsefesinde yer alan yaklaşımlara göre, insanda özsel olanın sadece bilince ait olduğu yönündeki düşünceler, insanın saygınlığının diğer canlılardan farklı olup hatta üstün olmasına bağlanmaktadır. İnsanın diğer canlılardan üstün olduğuna dair yargı, teolojinin alanına girerken insanda özsel olanın bilinç olduğu yönündeki ontolojik yargı ise felsefenin alanında yer alır. İnsanî saygınlıktan anlamamız gereken şey, özsel olarak insanlığından ötürü bireysel olarak insan olmasına duyulan saygının yanı sıra doğal evrende insan olmanın özel bir ahlaki statüye sahip olduğu anlamına gelir.²³ Embriyonun ontolojik statüsüne ilişkin teistik yaklaşımlar, insanın saygınlığı tezini destekler nitelikte olması bakımından, bu çalışmada insanın saygınlığı ve embriyonik gelişmelerle uyumlu bir bakış açısı geliştirmenin ne kadar tutarlı olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.²⁴ Bu bağlamda seküler biyoetikçiler ve teistik biyoetikçiler insanın

²³ Kraynak, "Human Dignity and the Mystery of the Human Soul", 44.

²⁴ İnsanın saygınlığını teistik temelde açıklayan teist düşünürlerden Wolterstorff'a göre insana verilen bu değer insanlar tarafından bahşedilmeyip Tanrı tarafından doğuştan verildiğini temellendirdiği eserine ayrıntılı bilgi için bkz.: Nicholas Wolterstorff, *Justice: Rights and Wrongs*, (Oxford: Princeton University Press, 2010).

ontik yapısına dair konularda birbirilerine ters düşebilirler. Seküler biyoetikçilere göre, karmaşık bir makine olarak kabul edilen insan, insanın saygınlığı konusunda bilimsel materyalistlerin bakış açısını destekler. Bilimsel materyalizmin insan saygınlığına dikkat çekilmesine yönelik en yaygın itirazı, insanın ruhu ya da özel ahlaki statüsü olmadığı, bunun yerine karmaşık bir makine olduğu ve kendi iyiliğimiz için bunu “aşmamız” gerektiği yönündedir.²⁵

Bilimsel materyalist yaklaşımlar, embriyonun erken döneminde insan olup olmadığına ilişkin bir sorunun ardına düşmekten ziyade yararçı bir ahlaki yaklaşım benimseyerek biyoteknolojideki gelişmelerin genetik hastalıkları iyileştirme veya biyolojik nedenlerden ötürü ebeveyn olamayan çiftlere yardım etmek adına insani şartları geliştirme ve insanın acılarını dindirmeyi hedef alan tüm araştırmaları insana fayda sağladığı için desteklemektedirler. Materyalistler yararçı bir tutumu bilginin ilerlemesine bağladıkları için biyoteknolojideki tüm yeniliklerin savunucusudurlar. Türçülüğe karşı olan materyalist yaklaşımlar biyoteknolojideki yararçılık (*utilitarianism*) ve ilerlemeciliğe imkân tanırken, insanın saygınlığını savunan teistler, insana metafiziksel açıdan belirli bir doğa veya öz attettiği için bu tür yenilikleri doğaya müdahale olarak nitelerler. Buradan hareketle, türlerin bir doğası olduğunu ve saygınlığı hak ettiğini kabul eden teistlere, embriyonun bu saygınlığı ne zaman hak ettiğine dair tatmin edici gerekçeleri olup olmadığı sorulmalıdır.

Embriyo üzerindeki tartışmalar temelde iki önemli soru üzerinden yürütülür: İnsanın doğası nedir? İnsanın ahlaki statüsünün temeli nedir? İlk soruya cevabımız ikinci sorunun cevabını da etkiler. Bakış açılarına göre değişkenlik gösteren yaklaşımlar arasında insanın; kişi, insan organizması, insan-hayvan, insani töz, rasyonel fail, rasyonel canlı veya DNA şeklinde bir varlık olarak kabul edilmesi yer alır.²⁶ Bunları metafiziksel ve biyolojik açıklama şeklinde de sınıflayabiliriz.

Embriyonun ontolojik doğası ile ahlaki statüsüne ilişkin tartışmalar temel olarak iki teoriye dayanır. İlki, töz kuramı, (*substance theory*) diğeri ise devamlılık kuramıdır (*continuity theory*). Biyoetik sahasında tözcü kuramın çağdaş savunucuları arasında Mark Brown, Patrick Lee, Christopher Tollefsen ve Robert George yer alırken, devamlılık kuramının biyolojik devamlılığı savunucuları arasında Lynne Baker, P. Shoemaker, Mark Johnston ve Jason Morris'i görebiliriz.

Töz kuramına göre bireyler, değişim boyunca metafiziksel özdeşliklerini koruyan ve belli özsel niteliğe sahip bir töz olarak görülür. Örneğin, hamilelik aşamasında, düzenli ilerleyen gelişimi sekteye uğratan özsel değişim aşamaları vardır. Bu özsel değişimlerden biri olan sperm hücresi ile olgunlaşmış yumurta birleşip döllendiğinde bu insan organizması insan türünün değişmez bir töze sahip bir üyesi olarak kabul edilir. Tözcü kuramı savunan yaklaşımın karşısında, devamlılık kuramı yer alır. Bu kurama göre, insan gelişimini anlamak adına tözün ontolojik kategorisinin, gerçek mantıksal bir kavram olduğu reddedilir. Bunun yerine embriyo ve fetüs değişerek devamlı şekilde ilerleyen bir süreç içerisinde. Hamilelikten yetişkinliğe

²⁵ Kraynak, “Human Dignity and The Mystery of The Human Soul”, 45.

²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Samuel Condic - Maureen Condic, *Human Embryos, Human Beings: A Scientific and Philosophical Approach* (Washington, D.C.: The Catholic University America Press, 2018), 1-46.

kadar devam eden bu aşamalar herhangi bir özsel değişim aşamalarına işaret etmez.²⁷ Belirli özsel değişimlerin de sadece hamilelikte olduğu fikrini kabul etmezler. Hatta embriyonun çeşitli değişimler sonucunda *tam olarak oluşmuş* bir birey olduğuna da itiraz ederler.²⁸

Tözcü kuram destekçileri insana, yüksek ahlaki statü ve güçlü yasal korumalar verilmesi gerektiğine inandıkları için töz-temelli ahlak anlayışını geliştirirler. Yani, embriyonun ahlaki statüsü konusunda töz-temelli analize başvurmak, gelişim aşamasında bir varlığın henüz insan değilken insan olmaya geçişini belirlemek anlamına gelir. Bu yaklaşımı benimseyen çoğu felsefeci ve ahlakçılar, bir varlığın tözsel bir değişimle belirli bir olayda veya anda insan (tözsel insan) olduğunu varsayar. Bu nedenle tözsel değişimin olduğu anı belirlemek için erken gelişim aşamasında embriyonun biyolojik açıdan tüm değişim ve dönüşüm süreçlerini detaylarıyla incelerler.²⁹

Bilimsel gözlemler bize embriyonun DNA olduğunu veya bir çeşit hücre yığından oluştuğunu söyler. Ancak hala bu cevaplar embriyonun insan olup olmadığını yanıtlayamaz. Bilim, bize bir embriyonun nelerden oluştuğunu ve çeşitli parçalarının nasıl etkileşime girdiğini kesin olarak söyleyebiliyorken, embriyonun ne olduğunu açıklamak konusunda yetersizdir.³⁰ Embriyonun DNA yığından, fetüs³¹ aşamasına geçişi gözlemlenebilir ölçütlere göre değerlendirilebilir ve çoğu bilim insanı için “Embriyo nedir?” sorusu tecrübi kanıt yoluyla keşfedilebilir. Bununla beraber metafiziksel bir açıklama içermeyen bu tür gözlemlenebilir yanıtlar, yeterince açıklayıcı olmadıkları gerekçesiyle yüzeysel ve yetersiz kalacaktır. Bilim insanlarının metafiziksel açıklamalara ilişkin ön yargıları da bilim ve felsefe arasında anlamlı bir diyalog kurulmasını engeller. Onlar, embriyoya ilişkin yapılan metafiziksel bir açıklamayı zayıf ve yeterince araştırılmamış bir açıklama olduğu gerekçesiyle “kişisel bir görüş” veya “dini doktrin” olarak niteleyerek küçümsedikleri için mekanistik bağlamdaki açıklamaları tercih ederler.³² Mekanistik açıklamalar ise embriyoyu biyolojik bir unsur olarak tanımlayarak herhangi bir ahlaki statü gerektirmeyen ve realist bir bakış içermeyen yaklaşımı savunurlar. Embriyoyu biyolojik bir unsur olarak tanımlayan devamlılık kuramına göre, bir embriyonun dünyaya gelmiş bir insana dönüşmesi o kadar kesintisiz bir şekilde ilerlemektedir ki, net kırılmaları ayırt etmek imkansızdır. Bu net kırılmalar veya eşikler tözcü kuram savunucularının, embriyoları, insan olarak kabul ettiği kırılma anları olarak görülür. Devamlılık kuramı savunucularına göre biyolojik süreci ayıracak belirli bir metafiziksel veya ontolojik an yoktur.³³ Bu nedenle devamlılık kuramcılarının göre, embriyonik dönemdeki bu hücre yığını herhangi bir ahlaki korumayı hak etmeyecektir.

²⁷ Matthew Shea, “Human Nature and Moral Status in Bioethics”, *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018), 118.

²⁸ Patrick Lee- Christopher Tollefsen ve Robert George, “The Ontological Status of Embryos: A Reply to Jason Morris”, *Journal of Medicine and Philosophy* 39/5 (2014), 483.

²⁹ Jason Morris, “Substance Ontology Cannot Determine The Moral Status of Embryos”, *Journal of Medicine and Philosophy* 37/4 (2012), 331-332.

³⁰ Condit, *Human Embryos, Human Beings*, 7.

³¹ Rahim dışında yaşayabilecek canlılık halidir.

³² Condit, *Human Embryos, Human Beings*, 22.

³³ Jason Morris, “Misconceptions Inherent in the Substance Ontology Approach to Assigning Moral Status: A Reply to Patrick Lee, Christopher Tollefsen and Robert George”, *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018), 172.

O halde, bu küçümşenen metafiziksel yaklaşımı biraz daha yakından inceleyelim. Her ne kadar modern bilimsel bakış açısına, tözcü kuram, alışılmadık ve hatta “mistik” görüne de eğer gerçek dünyaya ilişkin deneyimimizi anlayacaksak, bunu makul biçimde ortaya koymamız gerekecektir.

Varlıkların değişen niteliklerinin yanı sıra değişmeyen bir özü olduğundan bahseden filozofların başında Platon ve Aristoteles gelir. Öncelikle Aristoteles’e göre töz, bir cisimde değişmeden kalan şey olarak bilinir.³⁴ Töz kavramını insan açısından düşündüğümüzde insanda bulunan töz, düalist yaklaşıma göre, maddi olmayan ve ona düşünebilme yetisi veren bir unsur olarak kabul edilir.

Töz kuramı açısından, insan embriyosunun nihai durumu ne olursa olsun, tartışmasız iki şey söylenebilir: Embriyolar yetişkin insanlardan farklıdır ve yetişkin insanlar embriyolardan gelişir. Gerçekte embriyolar, potansiyellik içeren bir tohum gibidir. Örneğin meşe palamutları, meşe ağaçlarından farklıdır ve meşe ağaçları, meşe palamutlarından oluşur. Bir meşe palamudunu meşe ağacına ve bir embriyoyu da yetişkin bir insana dönüştürmek için bir tür değişim meydana gelmesi gerekir. Fakat bazen değişim tamamen yeni bir şeyle sonuçlanır, bazen de değişim temelde aynı kalan bir şeyi sadece değiştirir. Örneğin, bir kat boya sürülmüş bir ev, hala özdeşliği değişmemiş bir evdir, ancak kül olmuş bir ev, özdeşliği değişmiş farklı bir şeydir. Aristoteles, özellikle de son gözlem konusunda, diğer eski çağ düşünürleriyle birlikte kafa yormuş ve bu kafa karışıklığı “hilomorfizm”³⁵ olarak bilinen teorinin formüle edilmesine yol açmıştır.³⁶ Günümüzdeki hilomorfistler, form (biçim) ve maddeden oluşan şeyleri, zaman içinde değişen fakat aynı kalan olarak yorumlar. Buna göre, organizmalarımızdan sorumlu olan formdur. At heykelinin yapıldığı mermer herhangi bir sayıda farklı şekil veya biçime sahip olabilir ve yine de her zaman mermer olarak kalır; “mermer olmak”, “at şeklinde olmaya” bağlı değildir. Aynı şey form (biçim) için de geçerlidir; aynı at, granitten oyulmuş olabileceği gibi mermerden de oyulmuş olabilir; “at şeklinde olmak”, “mermerden olmaya” bağlı değildir.³⁷ Bir şey, özdeşliği değişmeden değişime uğrayabileceği gibi, özdeşliğini değiştiren bir değişime de uğrayabilir. Örneğin bir fidan ağaç olduğunda özdeşliğini değiştirmezken masaya dönüştüğünde özdeşliği değişmiş olacaktır. Bu durumda cevabı aranan soru, embriyoyu insan yapan değişimin onun (insan olmadan önceki embriyo) özdeşliğini bütünüyle değiştirip değiştirmediyini ortaya koyabilmektir. Diğer bir ifadeyle embriyonun hangi değişimden sonra insan olduğunu nasıl tespit edebiliriz ve bunu öğrenmek mümkün müdür? Bu konudaki yaklaşımlar embriyoyu insan kabul edenlerle kabul etmeyenler olarak temelde ikiye ayrılıyor. Embriyonun ontolojik açıdan özdeşliğini belirleyen unsur kazara, olumsal (kontenjan) veya geçici olarak sahip olacağı unsurlar olamaz. Embriyonun geçirdiği bazı biyolojik değişimler, onu bir halden başka bir hale

³⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 306-307.

³⁵ Hilomorfizm, basitçe Yunanca madde (hulê) ve biçim veya şekil (morphê) terimlerinden oluşan bileşik bir kelimedir; dolayısıyla Aristoteles’in beden ve ruh hakkındaki görüşü de onun “madde-biçimciliği”nin bir örneği olarak aynı şekilde tanımlanabilir. Yani, ruhu bedenin biçimi olarak tanıttığında, beden de ruhun maddesi olduğunu düşündüğü için Aristoteles, ruh-beden ilişkilerini, her şeyin bileşenleri arasında oluşan daha genel bir ilişkinin özel bir durumu olarak ele alır. Bkz: Christopher Shields, “Aristotle’s Psychology”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/aristotle-psychology/>.

³⁶ Condit, *Human Embryos, Human Beings*, 23.

³⁷ Condit, *Human Embryos, Human Beings*, 25.

dönüştürdüğü için bu değişim ötsel bir değişim olarak düşünülüyorsa bazı yaklaşımlara göre ahlaki statüsü de bundan etkilenecektir. Ancak belirli biyolojik değişimlerden sonra sayısal özdeşlik açısından bir değişikliğe uğramamışsa ontolojik açıdan da aynı kabul ediliyor. Ahlaki statüsü ise uzlaşım olarak belirleniyor. Buradan hareketle embriyonun özdeşliğini belirleyen unsurların makuliyeti ve tutarlığı üzerinde durabiliriz.

3. Kişisel Özdeşlik, Tözcü Ontoloji ve Ahlaki Statü

Kişisel özdeşlik nedir? Kişisel özdeşlik bir insanı oluşturan kimliktir. Daha açık ifadeyle kişisel özdeşliği ifade eden şey, zikredilen tezlerden hangisinin tercih edildiğine bağlı olarak, bir insanın zaman ve değişim yoluyla kimliğinin ölçütü, ruhun veya zihnin aynılığı, biyolojik yaşam süreçlerinin sürekliliği, sinirsel işlevlerin sürekliliği veya hafızayı temel alan bir tür öz-bilinç olabilir. Bu sorunun cevabı psikologlara, sosyologlara, antropologlara, biyologlara, teolog ve filozoflara göre değişkenlik gösterdiği gibi hepsinin veya bir kısmının uzlaştığı görüşler de olabilir. Embriyo ve insanın kişisel özdeşliğinden bahsedebilmenin imkânı bağlamında filozofların biyolojik verilerden hareketle bu konudaki yaklaşımlarını dile getirdiklerini görüyoruz.³⁸

Embriyonun insanla özdeşliğini savunan töz temelli ahlak tezi, embriyonun insan olduğunu ve bu nedenle güçlü bir ahlaki statüye sahip olduğunu ve korunması gerektiğini savunur. Embriyonun insan olduğu konusunda tözcü ontoloji, insanın insan olarak kabul edildiği noktanın, anne karnından itibaren başladığını savunur. Bu yaklaşımı savunan felsefeci ve ahlakçılar, bir varlığın insan oluşuna dair o belirli anı kesinleştirmek için embriyonun erken gelişim aşamasında gerçekleşen biyolojik değişimleri araştırırlar. Embriyonik dönem, henüz düşünülen bir birey-insan olarak kabul edilmek için erken bir dönemdir. Bu nedenle insanın ötsel niteliğini bilinç olarak ele alırsak bu durumda bu tartışmaların bir anlamı kalmayacak ve embriyoyu biyolojik bir hücre yığını olarak kabul edeceğiz. Ancak yeni doğmuş bebekte veya zihinsel engelli bir bireyde de bilinçliliğin olmaması, onları insan türünden ayrı bir kategoriye yerleştirmemizi gerektirmiyorsa embriyo hakkında neden kolaylıkla hücre yığını tanımına ulaşıyoruz?

Örneğin T1 zamandaki çocukluk çağındaki Ali'yle T2 zamandaki yetişkin Ali'yi aynı kişi olarak kabul ederiz. Fakat hangi niteliğe göre aynı kişi kabul ettiğimiz farklılık gösterebilir. Özcü yaklaşıma göre, arızı nitelikleri değişmesine rağmen, ötsel olarak T1 zamandaki Ali'yi, T2 zamandaki Ali'yle aynı yapan özellikler o kişinin değişmeyen ötsel niteliği olarak kabul edilir. Bu tartışmada insanın ötsel niteliği hakkında çok farklı unsurlar-bilinç, davranış, hafıza v.b.-dikkate alınabilir. Fakat burada dikkate alacağımız yaklaşım özcülük tezinin³⁹ biyolojik varlığa uygulanabilirliği hakkındadır.

³⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: John Meyer, "The Ontological Status of Pre-implantation Embryos", ed. Jason T. Eberl, *Contemporary Controversies in Catholic Bioethics* (Dordrecht, Netherlands: Springer, 2017).

³⁹ Töz ve öz kavramları metafizikte birbirinden farklı anlamlarda kullanılan kavramlardır. Özellikle Aristoteles'te bunun ayrımını görebiliriz. Töz bir şeyin genel anlamda ne olduğu ile ilgiliyken, öz bir şeyin özel anlamda neliği ile ilgilidir. Örneğin Aristoteles'e göre töz form iken öz içerik olarak tanımlanır. Makalede yer alan tözcü ontoloji ve özcü yaklaşımlar farklı anlamlara gelmekle beraber birbirlerini destekler nitelikte ele alınmıştır. Töz ve öz kavramları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hüseyin Aydoğdu, "Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi", *Dört Öge* 18 (2020), 33-51.

İnsanı insan yapan şey, onun arızı olmayan özsel nitelikleri ise embriyonun özsel nitelikleri nedir? Embriyoyu insan yapan özsel nitelikle, bir çocuğu insan yapan özsel nitelik aynı mıdır? Doğmamış insanın doğası üzerine süregiden tartışmalarda embriyonun özdeşliğini savunan tözcü yaklaşım iki şekilde ele alınmaktadır: Bunlardan biri, doğmamış insanın yaşam döngüsünde özsel değişimin yalnızca bir eşik olduğunu, bunun ise sadece dölleme olduğunu savunan yaklaşımdır. Temsilcileri Lee, Tollefsen ve George'dur. Buna karşın embriyoda iki özsel değişim olduğunu savunan diğer görüşe göre, üreme hücresinden, döllemeye (*blastosis*) ve döllemeden, insana olmak üzere iki eşik yer alır. Bu görüşü savunan Brown, doğmamışın yaşam döngüsünde tek dönüşüm olduğunu iddia edenlere karşı-savunu geliştirir. O, bunu, embriyonun hiçbir değişim geçirmediyi ileri süren *devamlılık kuramı* ve tek tip değişim geçirdiyi savunan *tek töz değişim kuramından* ayırarak *çift töz değişim kuramı* şeklinde adlandırır.⁴⁰ Buradaki özsel değişimlerin önemi, embriyonun hamilelikte hangi aşamada insanla aynı fiziksel özdeşliğe sahip olduğuna karar verebilmek açısından dikkate değer bir eşik olarak kabul edilmesine ilişkindir. Tözcü ontolojiye göre, embriyo, insan değilken insan durumuna geçtiğinde tam da bu aşamada özsel bir değişim gerçekleşiyordur. Değişimden sonra artık bir hücre yığını değil, insan olarak kabul edilir. Değişimden sonraki embriyonik insanla yetişkinlik dönemindeki insan, aynı insan olarak kabul edilirken değişimden önceki insan-öncesi varlık ise insanla aynı varlık olmayacaktır.⁴¹ İnsan olarak kabul edilen embriyo, hücrelerin rastgele bir kümelenmesi olmadığı için çevresinden nispeten yalıtılmış bir nedensel sistem kavramının ortaya konulması gerekir.⁴² Eğer embriyo belli türden bir nedensel sisteme göre yaratılmışsa tam olarak ne zaman diğer varlıklardan (anne veya diğer embriyolar) biyolojik olarak ayrıştığı önem arz edecektir.

Embriyonun gelişimsel aşamasındaki belli bir anı seçip ayırarak o andan itibaren insan olduğuna karar veren tözcü ontoloji yaklaşımını eleştirenler, bu ana karar verme işinin objektif değil subjektif olduğunu düşünür. Ancak eğer bir anı diğerlerinden ayıran belirli bir an varsa, bunu belirlemek de insanın saygınlığı açısından önem arz ediyorsa, bu anın diğer anlardan farklı olduğunu biyolojik açıdan ortaya koymak önemli görünür. Ancak biyolojik açıdan embriyonik gelişimde hangi aşamanın diğerlerinden daha ayırt edici olduğu teknoloji geliştikçe daha da zorlaşmıştır. Bununla ilgili Green'in aşağıda ifade ettiği durumun, embriyonun biyolojik süreçlerde belirlediğimiz noktanın ahlaki sonuçlar açısından dikkate değer bulunduğu için çok daha önemli olduğunu görüyoruz:

Bu konuda sunabileceğim iki önemli fikrim olduğuna inanıyorum. Birincisi, biyolojik eylemin, olaylardan ziyade süreçler olduğunun anlaşılmasıdır. Doğa nadiren de olsa bir varlık durumundan diğerine kesin geçişler sunar. Bunun yerine, biyolojik bir sistem içindeki unsurlar sürekli değişime uğrar. Bazı gözlemlenebilir noktalarda geçişler meydana gelir, ancak bu görünür "olayların" önemi ve kesinliği genellikle ölçüm aletlerimizin hassasiyetinin bir fonksiyonudur. Mikroskobik seviyelerdeki ve milisaniyelik zaman dilimlerindeki değişimleri takip edebildiğimiz bir çağda, bir hücrenin bölünmesi gibi eskiden neredeyse anlık gibi görünen "olaylar" artık birçok ayrık ve sürekli değişen

⁴⁰ Mark Brown, "The Moral Status of The Human Embryo", *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018),147-150.

⁴¹ Robert George- Patrick Lee, "Embryonic Human Persons", *EMBO Reports* 10/4 (2009), 301.

⁴² Barry Smith- Berit Brogaard, "Sixteen Days", *Journal of Medicine and Philosophy* 28/1 (2003),49.

bileşene sahip karmaşık ve geniş süreçler olarak görünmektedir. Biyolojik gerçeklikler, süreçleri içerdiğinden, bu süreçler içindeki önemli noktaların belirlenmesi kaçınılmaz olarak bizim açımızdan seçim ve karar içerir. Bu, vardığımız sonuçların hiçbir zaman yalnızca bir varlığın önemli özelliklerinin ya da durumlarının keşfedilmesiyle belirlenmediği anlamına gelir. Aksine, bu özelliklerin veya durumların belirlenmesi, geçiş eğrisi üzerindeki bu bölgenin bizim için neden önemli olduğunu veya belirli bir değişim büyüklüğünü neden belirleyici bir “olay” olarak tanımlamak istediğimizi sormamızı gerektirir. Bu durum yalnızca bilimsel tanımlama meseleleri için değil, aynı zamanda ahlaki meseleleri içeren konular için de geçerlidir. Biyolojik değişim eğrisi üzerinde ahlaki uygulamalarımızı değiştirecek bir noktayı seçerken bir karar vermiş oluruz ve bu da bizi bu kararı şekillendiren amaç ve değerleri incelemeye zorlar.⁴³

Tözcü ontolojide embriyonun gelişim aşamalarına yönelik ahlaki statü belirlemenin nesnel bir süreç olup olmadığı tartışmalıyken katı ontolojiyi kabul eden felsefeciler, embriyodaki tözsel değişime dair iki yaklaşımdan birini savunur. Tözcü kuramın karşısında yer alan devamlılık kuramcılarında Morris'e göre, döllenme ve embriyonik gelişmelerdeki aşamalar, ahlaki statüye ilişkin pragmatik açıdan uzlaşımsal kararlardır.⁴⁴ Bu yaklaşıma göre, bir kişi biyolojik gelişim aşamalarını ve dönüşümleri takip ederek bir değişimin diğerinden daha çok belirleyici olduğunu kabul etmez. Kaldı ki bu tür aşamaları belirlemek de onlara göre uzlaşımsal olduğu için subjektif nitelik taşır. Uzlaşımsal ve subjektif olduğu için insanın saygınlığı, hayatın değeri veya özerklik gibi değerler herkes tarafından eşit biçimde savunulamaz. Tözcü olmayan bu kuramın devamlılık olarak nitelendirilmesinin nedeni ise sürekli biçimde değişen bu biyolojik yapının değişim aşamalarında bir halden diğerine geçişte belirgin bir eşğin olmamasıdır. Tözcü yaklaşıma getirilen eleştirilerin temelinde şu biyolojik kabul vardır: “Biyolojik gerçekler, insan embriyosunun, gametler ve bebekler arasındaki ontolojik boşluğu dolduran bir ara yaşam formu olduğunu ima eder”.⁴⁵ Biyolojik gerçekler bize bu ara yaşam formu olan ontolojik boşluğun neliğini açıklayamaz. Bu nedenle devamlılık kuramını savunanlar biyolojideki tözcü yaklaşımı destekleyen türsel özcülük görüşünü keyfi kural koyucu olarak gördükleri için küçümserler.⁴⁶

Türsel özcülük kavramı, aynı türün üyelerinin nesnel olarak onları diğer türlerin üyelerinden ayıran belirli bir içsel niteliği, özü paylaştığı fikrine dayanır. Özcülere göre, türlerin veya organizmaların sayısı ve bu türler arasındaki sınırlar, tıpkı Platoncu cisimlerin sayısı ve şeklinin önceden belirlenmiş olması gibi, önceden açıkça belirlenmiştir. Özcüler, türlerin içsel değişkenliğinin varlığını, bu özün farklı bir ifade derecesi veya niteliğinin sonucu olarak açıklarlar. Felsefi olarak, özcülük kavramı Platon'un idealer dünyasına dayanır. Benzer şekilde, üçgen ve eşkenar dörtgenler arasındaki dönüşümler ideal bir dünyada var olamayacağı gibi, özcülere göre biyolojik türler arasında dönüşümler de var olamaz. Ancak bunun aksine

⁴³ Ronald Green, *The Human Embryo Research Debates* (New York: Oxford University Press, 2001), 26.

⁴⁴ Jason Morris, “Substance Ontology Cannot Determine the Moral Status of Embryos”, *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine* 37/4 (August 2012), 331; Brown, “The Moral Status of The Human Embryo”, 133.

⁴⁵ Mark Brown, “The Potential of The Human Embryo”, *Journal of Medicine and Philosophy* 32/6 (2007), 611.

⁴⁶ Marc Ereshefsky, “Species”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/species/>, (26.08.2024).

Darwinizm türlerle ilgili dönüşümlerin olabileceğini kabul eder. Bu nedenle natüralist yaklaşımlar, felsefecilerin türlerdeki niteliksel özelliklerin -genetik, biçimsel veya davranışsal- özsel olduğu düşüncesini kabul etmezler.⁴⁷ Embriyolojik gelişimin devamlılık kuramcısına göre, türcü özsel nitelikler temelinde embriyodaki tözsel değişimi teşhis ederek, belirli değişim ve aşamalardan sonra, embriyo döneminde insan olduğunu belirleme girişimi, çağdaş bilime ayak uyduramama olarak görülür.⁴⁸ Bu yaklaşımı benimseyenler, embriyodaki belirli aşamalar ve hücre tiplerinin doğal türleri ortaya çıkarmadığını sadece niteliksel olarak farklılaştığını ve sadece uzlaşımsal olarak bu konuda sınır çizebileceklerini vurgularlar.⁴⁹ Bu iddia özcü yaklaşıma göre, biyolojik verilerle tutarlı olamaz. Döllenmeyi düşündüğümüzde, zigotun doğası, sperm hücresi (*spermatozoon*) ve olgunlaşmış yumurtadan (*oocyte*) net biçimde farklılaşmıştır. Döllenmeden önceki iki cinsiyete ait hücreler, döllenmeden sonra tek hücreye dönüşürler, bu da organizmanın devamlı şekilde değiştiği kabulünün aksine, bir halden başka hale dönüşümün belirli bir eşiğidir. Devamlılık kuramcısı bunu inkâr edecek ve onların sadece hücreler yığını olduğunu, belli bir doğayı veya özü ortaya çıkarmak için önemli bir dönüşüm geçirmediğini ileri sürecektir. Bu yaklaşımı savunan Morris'e göre, bu değişim özcülerin savunduğu gibi belirgin (*discrete*) bir değişim değil, sadece niceliksel (*quantitative*) bir değişimdir. Ona göre, biyoloji, bu âna, diğer anlardan ontolojik olarak farklı bir önem atfetmediği gibi, biyolojinin ârîzî değişimlerden özsel değişimleri birbirinden ayırt etme misyonu da yoktur.⁵⁰ Modern biyolojide özcü yaklaşımlar evrim teorisiyle uyum sağlamadığı için göz ardı edildiği düşünülse de diğer taraftan özcülük (*essentialism*) tezinin biyolojik türlere uygulanabileceği, özellikle son yirmi yılda, Kripke ve Putnam'ın yazılarıyla canlılık kazandığı görülmektedir.⁵¹ "Arşimet bir şeyin altın olduğunu iddia ettiğinde, sadece altının yüzeysel özelliklerine sahip olduğunu söylemiyordu; normal bir altın parçasıyla aynı genel *gizli yapıya* (öze) sahip olduğunu söylüyordu."⁵² Putnam, bu tür sınıflandırmalar yaparak sınıflandırıcının pragmatik çıkarlarını değil, gerçekliğin altında yatan doğayı yansıtmayı ve bu nedenle keyfilikten uzak durmayı hedefler. Ancak bu yaklaşımın biyolojik türlere uygulanabilirliği hala tartışmalıdır. Analitik metafizik literatürde biyolojik türler genellikle doğal türler (*natural kinds*) olarak kabul edilir. Yani biyolojik özcülük hakkında filozoflar, dikkatlerini embriyonik gelişim gibi süreçlerin, türleri farklılaştıran ortak özellikleri nasıl açıklayabileceklerine odaklanmışlardır. Örneğin "limonun özü, limonun genetik kodudur" veya "su, özsel olarak H²O'dur" gibi önermeler türlerin özsel niteliğini bize söyler. Bu durumda embriyodan insana doğru gelen biyolojik süreçte embriyonun belli bir aşamadan sonra ontolojik olarak özsel bir değişime uğramadan artık insan haline geldiğini nasıl ileri sürebiliriz?

İnsanı insan yapan özsel nitelikler, tözcü filozoflar tarafından biyolojik bir unsurdan ziyade metafiziksel unsur olan ruh veya zihin olarak değerlendirilir. Ancak ruhun/zihnin insanda ne zaman aktif olduğu konusundaki tartışmalar biyolojik olarak insanın ne zaman var olmaya

⁴⁷ Ereshefsky, "Species".

⁴⁸ Morris, "Substance Ontology", 347.

⁴⁹ Morris, "Substance Ontology", 348.

⁵⁰ Morris, "Substance Ontology", 333-334.

⁵¹ Özcülüğün tarihsel savunucuları arasında Aristoteles ve Locke bulunmaktadır. Önde gelen yeni savunucuları için bkz.: Saul Kripke, *Naming and Necessity* (Oxford: Blackwell, 1980); Hillary Putnam, "The Meaning of "Meaning"", *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers Volume 2* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).

⁵² Putnam, *Mind, Language and Reality*, 235.

başladığı ile ilişkilendirilir. Bilincin aktif hale gelmesiyle mi yoksa pasif halinde mi embriyonun insan olarak kabul edileceği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Bu nedenle özsel olarak insanı insan yapan unsurun zihin olduğunu iddia etmek de biyolojik süreçte ortaya çıkan bir varlığın özsel niteliğini canlı bir organizmadan bağımsız olarak tanımlamanın imkanından söz etmek pek tutarlı görünmemektedir. Bunu elektrikle çalışan alet örneği üzerinden açıklayabiliriz. Elektrikli bir aletin elektrik yokken işlevsiz olması ve varken işlevini yerine getirmesini düşünelim. Elektrikli bir ruh, aleti de beden olarak kabul edersek, bu bedene elektrikliğin ne zaman verildiği mi, yoksa aletin tam anlamıyla üretilmiş olması mı, o aleti, o alet yapacaktır? Bu soru, insanın tam insan olması için bilinçli olmasını gerekli kıldığı imasını taşıdığı gerekçesiyle elbette karşı çıkılabilir. Bu nedenle bir varlığa canlılık veren şey özsel olsa da canlılığın o (bedensel unsur) var olmadan yaşayabilmesi ve hayata gelebilmesi mümkün olmayacaktır. İnsanın belli bir noktada DNA kodlarının pasif olarak bulunduğu hücreler yığını içinde var olan embriyonik oluşumla ilintili şekilde ortaya çıktığını kabul etmek de biyolojik belirlenim bize metafiziksel bir öz hakkında yeterli açıklama sunamayacaktır. Ancak ruhun/özün belli bir noktada ortaya çıkması, onun tam olarak ne zaman bilkuvve halinde embriyoda bulunduğunu bize söylemeyecektir. Bilkuvve halinde bulunan bir özün bilfiil hale geldiğinde ortaya çıktığını iddia etmemiz de ahlaki anlamda sorunlara neden olacaktır.

Töz temelli analizlere dayalı olarak, embriyonik gelişim aşamalarına ahlaki statü atamak nesnel olsa da tözcü ontolojiyi benimseyen filozoflar, gebelik başladıktan sonraki süreçte herhangi bir tözsel değişimin tam olarak ne zaman gerçekleştiği konusunda hemfikir değildir. Bazı filozoflar tözsel değişikliklerin 2 ve 16 hücreli evre arasında gerçekleştiğini kabul ederken bazıları nihai tözsel değişimin bu aşamada değil, ikinci tözsel değişim aşamasında insan olduğunu ve böylelikle ahlaki statü kazandığını belirtirler.⁵³ Bireysel olarak bir insanın biyolojik organizmasının başlangıcının, zigotun rahme yerleştiği ve “ilkel damarın” oluşmaya başladığı anda gerçekleştiğini düşünen Thomasçı geleneğe göre, bu noktadan önce, bireysel bir insan organizması yoktur, ancak bölünme potansiyeline sahip yani bir veya daha fazla insan organizması olarak gelişme potansiyeline sahip bir biyolojik hücre kümesi vardır (özdeş ikizleşme).⁵⁴

Erken dönem embriyosunun *bireysel* bir insan olduğu durumuna karşı ikizleşme fenomeni genellikle tözcü yaklaşımlara karşı-argüman olarak ileri sürülür. Bu argümanı savunanlara göre erken aşamadaki embriyo, insan olarak kabul edilemez. Çünkü insan kabul edilen embriyo eğer tek yumurta ikizi ise henüz bireyleşmemiş bir organizma olarak kabul edilmesi gerekecektir. Tözcü yaklaşım bireyleşmeye ya da embriyonun diğer varlıklardan ve çevresinden ayrılmasına büyük önem verir. Çünkü tözler, var olmak için başka herhangi varlığa ihtiyaç duymayı gerektirmeyecek kadar bağımsız olmalıdır.⁵⁵ Felsefeciler arasında bireyleşmeye çok farklı şekillerde yaklaşanlar, embriyonun hangi aşamada değişmeyen niteliklere sahip olduğunu ve diğerlerinden ya da diğer embriyolardan ayrı olduğunu belirlemek için anatomik bir yaklaşım benimsemektedir. Diğer taraftan, birçok filozof, embriyo ikizleşme kapasitesini koruduğu süreçte embriyonun bir insan olmadığını, çünkü tözcü ontolojiye göre tek bir varlığın, iki varlıkla yer

⁵³ Bkz. Mark Brown, “The Potential of The Human Embryo”, 133; Smith ve Brogaard, “Sixteen Days”, 50.

⁵⁴ Jason Eberl, “The Beginning of Personhood: A Thomistic Biological Analysis”, *Bioethics* 14/2 (2000), 134.

⁵⁵ Smith ve Brogaard, “Sixteen Days”, 48.

değiştirmesi için tözsel değişime uğraması gerektiği iddia edilmektedir. Dolayısıyla, ikizleşebilen erken embriyolar, daha sonraki gelişim aşamalarında gözlemediğimiz bireylerle aynı değildir ve farklı devamlılık koşullarına sahiptirler.⁵⁶ Diğer filozoflar ise erken gelişim döneminde “birleşmiş bir bütün” olarak hareket ettiği için embriyonun bireyselliğinin, apaçık olduğunu ileri sürerler.⁵⁷

Embriyonun bireyselliği, onu insan olarak adlandırmamız konusunda yeterli midir? Bireyselliğin, embriyoyu insan yapan özsel niteliklerin, artık tözsel bir değişime uğramadan doğuma kadarki süreçte korunmasıyla meydana geldiği düşünülür. Aristotelesçilikte biçim (form), maddenin belirli bir *bireysel doğaya* büründüğü tanımlayıcı ilke olarak anlaşılır.⁵⁸ Embriyonun bireyselleşmesinin ne zaman meydana geldiği ise biyolojik süreçlerle belirlenir. Çünkü embriyo ne zaman bireyselleşirse o zaman varlık kazandığı düşünülür. Tözcü yaklaşım, embriyonun ne zaman insan olduğu sorusuna verdiği cevaplarda, farklı aşamalarda insan olduğuna ilişkin yaklaşımlar olsa da nihayetinde ortak bir tutum sergileyerek insanın doğmadan önce, döllenmeden sonra, insan olarak kabul edildiğini ileri sürer. İşte bu yaklaşım da biyolojik bir süreç üzerinden insanın var oluşunu belirlemeye çalışan Aristotelesçi ve Aquinasçı bir tözcü yaklaşımın devamı niteliğindedir. Biyolojik süreçte embriyonun ne zaman kişisel bir ruh olduğuna ilişkin tözcü savunuların, madde ve formun birbirinden ayrı var olmadığını savunan Aristoteles'i ve Thomas Aquinas'ı takip etmesi olağandır.

Aristoteles'i takip eden Aquinas için madde, formsuz var olamaz, form da madde olmadan var olamaz. İnsanın özü bu iki unsurun birleşimiyle oluşur. Tüm form türleri esasen maddeyle bütünleşmiştir. Bir insan kişiliğinin varlığı, akıl sahibi bir ruh tarafından *bireysel* bir insan bedeni olarak organize edilmiş bir maddenin olmasını gerektirir. Bu yaklaşımın özelliklerinden biri de formun maddeyi *bireyleştirme* meselesidir. Maddenin tüm örnekleri bilinçlidir ve dolayısıyla bilinçlenmiş maddenin her biri ayrı bir bireydir. Bu nedenle, bilinçli bir madde örneği olduğunu söylemek, *bireysel bir töz* olduğunu söylemektir. Akıl sahibi bir ruh tarafından bilinçlenmiş bir insan bedeni, niceliksel olarak farklı bir akıllı ruh tarafından bilgilendirilen bedenden farklıdır.⁵⁹ Aquinas, ruhun güçleri ve biyolojik kapasitelerin birbirine karşılık geldiği bu pozisyonu *Summa Theologiae*'da (Q. 90, A. 4) şu şekilde dile getirmiştir. “Ruh, doğal olarak bedeninin formu olduğundan, zorunlu olarak ayrı değil, bedeninin içinde yaratılmıştır.”⁶⁰ Burada form (ruh) belirli biyolojik kapasite ve işlevlere karşılık gelir. Psikolojik somutlaşmanın (*ensoulment*) biyolojik somutlaşmaya dönüşümünün, ruhun güçlerinin, ruhun bildirdiği ve ruha karşılık gelen biyolojik kapasitelerle eşleştirilerek tamamlandığını ileri sürerler. Aristotelesçi/Thomistik çerçevede, insan ruhunun biyolojik organizmanın maddesinde somutlaşması zamansal olarak değil, ama mantıksal olarak maddeden (biyolojik organizmadan) önce gelmelidir, çünkü maddenin doğasını tanımlayan formdur (ruhtur). Dolayısıyla, ruh, biyolojik organizmanın doğasını biyolojik organizmadan önce ya da sonra değil, biyolojik organizmanın oluştuğu anda ortaya çıkarır. Fakat

⁵⁶ David Wiggins, *Sameness and Substance Renewed* (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2001), 72-73; Eric Todd Olson, *The Human Animal: Personal Identity without Psychology* (New York:Oxford University Press, 1999), 29.

⁵⁷ Robert George - Christopher Tollefsen, *Embryo: A Defense of Human Life* (New York: Doubleday, 2008), 151-156.

⁵⁸ Bkz. Aristotle, “De Anima”, çev. J. A. Smith, *The Basic Works of Aristotle*, ed. Richard McKeon, (New York: C.D.C Reeve, 2001), 554-555.

⁵⁹ Eberl, “*The Beginning of Personhood*”, 137-139.

⁶⁰ Thomas Aquinas, *Summa Theologiae*, çev. Fathers of the English Dominican Province, (Ohio: Benziger, 1947), 681.

bu yaklaşıma göre bu anın tam olarak hangi biyolojik aşamaya tekabül ettiği tartışmalıdır. Ruhun ortaya çıktığı anı belirlediğimizde embriyonun gelişim aşamalarından bir evreye işaret etmemiz gerekecektir. Ancak bu durum, ruhun önceden var olup sonradan bedene dahil olduğu anlamda bir ortaya çıkış mı yoksa ruhun tam da biyolojik oluşumla gerçekleşen bir ortaya çıkış mı olduğu konusunda muğlaklık içermektedir.

Embriyonun ne zaman insanla aynı özsel niteliklere sahip olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir. Döllenenmeden sonraki aşamada embriyoyu insan olarak gören tözcü ontolojinin güçlü yanları olduğu kadar açıklanmaya muhtaç yönleri de bulunmaktadır. Birincisi embriyoyu kişi/birey olarak kabul edenlere karşı itirazdır. Buna göre bilimsel yöntem ve felsefi kriterlerle embriyonun ontolojik kimliği tek bir organizma olarak tesis edilmeli ki sonrasında ahlaki statüsü tartışılabilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, devamlılık kuramı savunucusu Morris'e göre, embriyonun ikizleşme fenomeni buna engel olmaktadır. Bu da bilimsel açıdan embriyonun bir kişi/birey olarak yorumlanmasını mümkün kılmamaktadır. Bu konuda tözcü kuram savunucusu Brown'ın çözüm önerisi ikna edicidir. Yukarıda belirtildiği gibi Brown embriyonun dönüşüm eşiklerinden bahsederken iki tözsel değişimden bahsetmektedir. Eğer bu değişimlerden ikincisi temel alınırsa ikizleşme problemi ortadan kalkacak ve embriyoya ontolojik ve ahlaki statü verilebilecektir.

İkincisi embriyonun bilkuvvelighinden yani potansiyelliğinden gelen argüman⁶¹ hakkındadır. Potansiyellikten gelen argüman, embriyonun bilkuvve bir kişi olduğundan hareketle embriyonun ahlaki statüye sahip olduğu sonucuna götürür. Bu argümana göre bebek gibi insanın aynı ahlaki statüye sahip olduğunu iddia edebiliyorsak, embriyonun ahlaki korunması da bebeğinki ile aynı olmalıdır.

Bu argümana yöneltilecek itirazlardan birisi: *Doğal olarak gelişen her ne olursa olsun ahlaki öneme haiz olduğu için bu akıl yürütme kusurludur ve natüralist bir yanılığa dayanır. Örneğin hastalıklar gibi zararlı olan tüm doğal süreçler, ahlaki açıdan değerli olduğundan iyileşmek adına çabalamamak daha doğru olması gerekirdi.*⁶² Fakat bu doğru bir çıkarım değildir. Bir diğer itiraz ise potansiyellik, ahlaki statü için tek kriter olsaydı potansiyellik barındıran her şey ahlaki değerlendirilmeye tabi tutulması gerekirdi. Bu da *reductio ad absurdum*'e yol açardı.⁶³ Bu itirazları dile getiren Stier ve Schoene-Seifert, potansiyellik argümanının bilimsel yaklaşımla desteklenmediğini sadece dini açıdan savunulabilir olduğunu iddia ederek embriyonun potansiyelliğinden ötürü kişi olduğunu savunmak için daha fazla gerekçeye ihtiyaç olduğunu öne sürerler.

Teistik düşünürlerden Reçber'e göre, Kur'anî bakış açısından insanın saygınlığına ilişkin Tanrı tarafından verilmiş potansiyellikten bahsetmemize rağmen bu tür bir saygınlığın haklılaştırılması ancak insanın özgür iradesiyle bilfiil hale getirilerek oluşturulur. Burada Reçber, saygınlığın, salt insanın insan olmasından kaynaklı (*unconditional dignity*) olmadığını

⁶¹ Bu argümanla ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Brown, "The Potential of the Human Embryo", 595-603.

⁶² Marco Stier ve Bettina Schoene-Seifert, "The Argument from Potentiality in the Embryo Protection Debate: Finally "Depotentialized"?", *The American Journal of Bioethics* 13/1 (2013), 25.

⁶³ Stier ve Schoene-Seifert, "The Argument from Potentiality in the Embryo Protection Debate", 20.

vurgular.⁶⁴ O, embriyonun saygınlığı hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamakla birlikte ona göre, insan, aklını doğru şekilde kullandığında saygınlığa eriştiğini söylemenin, Kur'anî bakış açısından haklılaştırılabilir bir yaklaşım olarak görüldüğünü ifade etmektedir.⁶⁵ Burada da insanın saygınlığının, potansiyellikten elde edilemeyeceğine dair bir yaklaşımdan ziyade haklılaştırılmayacağına dair bir yaklaşım benimsenmektedir. Fakat bu bakış açısının açıklamakta zorlanacağı husus ise bilincini kullanamayan bebekler, çocuklar, zihinsel engelli insanların da bu saygınlıktan mahrum kalacak olmasıdır.

Yukarıdaki itirazların göz ardı ettiği şey, potansiyelliği değerli/saygın olan tek varlığını sadece insan embriyosu olduğu hususudur. Burada sadece potansiyellik taşıyan her canlı değerlidir, tezine yer verilmekten ziyade bu potansiyelliğin insanın saygınlığı, kutsallığı ve türçülük gibi tezlerle desteklenerek güç kazandığı ileri sürülmektedir. Elbette felsefi ve bilimsel açıdan daha fazla gerekçeye ihtiyaç duyulmakla birlikte hala en makul tutumun, embriyonun ontolojik açıdan bilkuvve oluşunun belli bir saygınlığı hak ettiğini onaylamak olduğunu söyleyebiliriz.

Bazı istisnai durumlarda embriyoya verilen tam ahlaki statü devre dışı bırakılabilir. Örneğin annenin sağlığı riskli olduğunda tam ahlaki statü, embriyodan çok anneye verilir. Bu gibi durumlar embriyonun potansiyelliğinden gelen argümanın tam bir ahlaki korumadan ziyade dereceli bir korumanın makuliyetini gerekli kılar. Bu gibi durumlarda ahlaki statünün dereceleri içerisinde gelebileceğine dair⁶⁶ yaklaşımlar savunulabilir.

Sonuç

Embriyonun ontolojik statüsüne dair yaklaşımlar arasında tözcü ontoloji, literatürde genellikle teistik düşünceyle uyumlu olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, çalışmada öncelikle embriyonun ahlaki statüsü teistik yaklaşımlar bağlamında ele alınmış ve bu yaklaşımların seküler perspektiflerle çatıştığı veya onlardan ayrıldığı noktalar tartışılmıştır. Seküler yaklaşımlar, embriyonun ontolojik bir töze sahip olmadığını vurgulamakta ve bu durum, embriyonun ahlaki koruma altına alınmasını göz ardı etme eğilimine yol açmaktadır. Bu bağlamda, devamlılık kuramcılarıyla tözcü kuram savunucuları arasındaki çağdaş tartışmalar incelenmiş ve tözcü kuramın makuliyeti savunulmuştur.

Embriyonun hangi eşikte bireyselleştğine dair tartışmalar, bilimsel açıdan tam olarak netleşmemiş olsa da bu konuda felsefi kriterlerin sağladığı içgörüler göz ardı edilemez. Gelecekte embriyo üzerinde yapılacak araştırmaların bu alandaki belirsizlikleri gidermesi umulmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada tözcü kuramın; insanın saygınlığı, türçülük ve özcü yaklaşımlar bağlamında ele alındığında ikna edici bir yön taşıdığı savunulmaktadır. Öte yandan, devamlılık kuramı savunucuları, insanın diğer canlılardan daha değerli olduğu düşüncesini temelsiz

⁶⁴ Mehmet Sait Reçber, "Islam, the Enlightenment and the Justification of Human Dignity", *New Approaches to Human Dignity in the Context of Qur'anic Anthropology: The Quest for Humanity*, ed. Rudiger Braun ve Hüseyin Çiçek, (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017), 256.

⁶⁵ Reçber, "Islam, the Enlightenment and the Justification of Human Dignity", 257.

⁶⁶ Ahlaki statünün dereceleri içinde verilebileceği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Agnieszka Jaworska- Julie Tannenbaum, "The Grounds of Moral Status", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/grounds-moral-status/>>.

bularak, türçülük ve insanın saygınlığı kavramlarının haklılaştırılmayacağını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, embriyonun gelişim sürecinde belirgin bir değişim geçirmemesi, onun insan olarak kabul edilmesini engellemektedir.

İnsan kişiliğinin başlangıcına ilişkin, embriyoyu uzlaşımsal olarak koruma yolları bulmaktan ziyade, embriyoda potansiyel (bilkuvve) olarak bulunan özün, bilfiil olmadan da belirli bir ahlaki koruma içerebileceği savunuldu. Embriyonik döneme ilişkin biyolojik süreçler tamamlandığında ve bilincin oluşmaya başladığı dikkate alındığında, ontolojik statünün ahlaki koruma sağlamada daha belirleyici bir rol oynadığı düşünülebilir. Bununla birlikte, bu durum embriyonun korunmasına yeterli desteğin verilmediği izlenimini de yaratabilir. Tam anlamıyla tözcü bir ontolojik statünün, bilincin oluşması ile mümkün olduğu savı, insan özünün bilfiil nitelik kazandığında tam bir ontolojik statüye eriştiği düşüncesini içermektedir. Bu nedenle, şunu ileri sürebiliriz: İnsanı, bilkuve ve bilfiil düzlemler üzerinden değerlendirdiğimizde, embriyo dönemini bilkuve düzleminde; bilinç kazandığı dönemi ise bilfiil düzleminde tanımlayabiliriz. Bu yaklaşıma göre, embriyo dönemi, insanın epistemolojik olarak varlığa geleceği bilkuve olarak bilindiği, ancak ontolojik olarak varlığının henüz bilfiil olmadığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Embriyonun ontolojik statüsünün bilkuve düzleminde insan olarak bilinirliği, embriyonun araştırma amaçlı kullanılmasını sınırlamaya veya engellemeye yönelik bir zemin oluşturabilir. Bununla birlikte, yalnızca annenin hamileliği sırasında riskli durumlar söz konusu olduğunda, embriyonun ahlaki statüsünün görece sınırlanabileceği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, embriyonun ontolojik statüsünün, insan türüne özgü belirli bir saygınlık, kutsallık, doğallık ve potansiyel (bilkuvve) gibi nitelikler içerdiği ve bu nedenle ahlaki statüyü gerektirdiği düşüncesine ulaşılır.

Kaynakça | References

- Agius, Emmanuel. "Human Dignity in European Public Policy on Biotechnology". *Melita Theologica* 62/1+2 (2012), 23-54. <https://www.um.edu.mt/library/oar//handle/123456789/15155>
- Aquinas, Thomas. *Summa Theologiae*. çev. Fathers of the English Dominican Province. Ohio: Benziger, 1947.
- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aristoteles. "De Anima". *The Basic Works of Aristotle*. çev. J. A. Smith. ed. Richard McKeon. New York: C.D.C Reeve, 2001.
- Aydoğdu, Hüseyin. "Aristoteles Ontolojisinde Töz-Öz İkililiği Problemi". *Dört Öge* 18 (2020), 33-51.
- Az, Adem - Karaman, Muhammet İhsan. "Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri ve Etik Sorunlar: Mümkün Olan Her Şey Ahlakî midir?". *Androloji Bülteni* 24 (2022), 278-287. <https://doi.org/10.24898/tandro.2022.22800>
- Brown, Mark. "The Moral Status of The Human Embryo". *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018), 132-158. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhx035>
- Brown, Mark. "The Potential of The Human Embryo". *Journal of Medicine and Philosophy* 32/6 (2007), 585-618. <https://doi.org/10.1080/03605310701680973>
- Brownsword, Roger. "Bioethics Today, Bioethics Tomorrow: Stem Cell Research and the 'Dignitarian Alliance'". *Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy* 17 (2003), 15-51. <https://scholarship.law.nd.edu/ndjlepp/vol17/iss1/2>
- Condic, Samuel - Condic, Maureen. *Human Embryos, Human Beings: A Scientific and Philosophical Approach*. Washington, D.C.: The Catholic University America Press, 2018.
- Diyaret İşleri Başkanlığı Meali (Yeni). Erişim 28 Eylül 2024. <https://www.kuranmeali.com/index.php>
- Düzgün, Şaban Ali. "İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı". *AÜİFD* 46/2 (2005), 13-42. https://doi.org/10.1501/ilhfak_0000000020
- Eberl, Jason. "The Beginning of Personhood: A Thomistic Biological Analysis". *Bioethics* 14/2 (2000), 137-139. <https://doi.org/10.1111/1467-8519.00186>
- Ereshefsky, Marc. "Species". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2022). ed. Edward N. Zalta. Erişim 26 Ağustos 2024. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/species/>
- George, Robert- Lee, Patrick. "Embryonic Human Persons". *EMBO Reports* 10/4 (2009), 301-306. <https://doi.org/10.1038/embor.2009.42>
- George, Robert - Tollefsen, Christopher. *Embryo: A Defense of Human Life*. New York: Doubleday, 2008.
- Green, Ronald. *The Human Embryo Research Debates*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Guyette, Fred. "Thomas Aquinas and Recent Questions About Human Dignity". *Diametros* 38 (2013), 113-127. <https://doi.org/10.13153/diam.38.2013.540>
- Holub, Grzegorz. "Human Dignity, Speciesism and The Value of Life". *Studia Ecologiae et Bioethicae* 14/4 (2016), 81-95. <https://doi.org/10.21697/seb.2016.14.4.04>
- Horton, Richard. "Rediscovering Human Dignity". *Lancet* 364 (2004), 1081-1085. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(04\)17065-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(04)17065-7)
- Jaworska, Agnieszka - Tannenbaum, Julie. "The Grounds of Moral Status". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2023). Erişim 12 Ağustos 2024. ed. Edward N. Zalta & Uri Nodelman. URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/grounds-moral-status/>
- Kraynak, Robert P. "Human Dignity and the Mystery of the Human Soul". *Human Dignity and Bioethics*. ed. Barbara Lanigan. 43-59. New York: Nova Science Publishers, 2008.
- Kripke, Saul. *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell, 1980.

- Lee, Patrick - Tollefsen, Christopher- George, Robert. "The Ontological Status of Embryos: A Reply to Jason Morris". *Journal of Medicine and Philosophy* 39/5 (2014), 483-504. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhu031>
- Macklin, Ruth. "Dignity is a Useless Concept". *British Medical Journal* 327 (2003): 1419-1420. <https://doi.org/10.1136/bmj.327.7429.1419>
- Marmot, Michael G. "Dignity and Inequality". *Lancet* 364 (2004), 1019-1021. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(04\)17075-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(04)17075-X)
- Meilaender, Gilbert. "Human Dignity: Exploring and Explaining the Council's Vision". *Human Dignity and Bioethics*. ed. The President's Council on Bioethics. 253-277. NY: Nova Science Publishers, 2008.
- Meyer, John. "The Ontological Status of Pre-implantation Embryos". ed. Jason T. Eberl, *Contemporary Controversies in Catholic Bioethics*. Dordrecht, Netherlands: Springer, 2017.
- Morris, Jason. "Misconceptions Inherent in the Substance Ontology Approach to Assigning Moral Status: A Reply to Patrick Lee, Christopher Tollefsen and Robert George". *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018), 159-186. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhx038>
- Morris, Jason. "Substance Ontology Cannot Determine the Moral Status of Embryos". *The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine* 37/4 (August 2012), 331-350. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhs026>
- Olson, Eric Todd. *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Pinker, Steven. "The Stupidity of Dignity". *The New Republic* 28 (2008). <https://newrepublic.com/article/64674/the-stupidity-dignity>
- Putnam, Hillary. *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers Volume*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- Reçber, Mehmet Sait. "Islam, the Enlightenment and the Justification of Human Dignity". *New Approaches to Human Dignity in the Context of Qur'anic Anthropology: The Quest for Humanity*. ed. Rudiger Braun ve Hüseyin Çiçek. 250-260. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Shea, Matthew. "Human Nature and Moral Status in Bioethics". *Journal of Medicine and Philosophy* 43/2 (2018), 115-131. <https://doi.org/10.1093/jmp/jhx039>
- Shields, Christopher. "Aristotle's Psychology". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020), ed. Edward N. Zalta. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/aristotle-psychology/>.
- Singer, Peter. *Animal Liberation*. New York: Harper Collins Publishers, 2002.
- Singer, Peter. *Practical Ethics*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Smith, Barry - Brogaard, Berit. "Sixteen Days". *Journal of Medicine and Philosophy* 28/1 (2003), 45-78. <https://doi.org/10.1076/jmep.28.1.45.14172>
- Stier, Marco - Schoene-Seifert, Bettina. "The Argument from Potentiality in the Embryo Protection Debate: Finally "Depotentialized"?". *The American Journal of Bioethics* 13/1 (2013), 19-27. <https://doi.org/10.1080/15265161.2012.743619>
- Sulmasy, Daniel. "Dignity and Bioethics: History, Theory, and Selected Applications". *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, ed. The President's Council on Bioethics. 469-504. Washington, D.C., 2008.
- Tollefsen, Christopher. "Mind The Gap: Charting The Distance Between Christian and Secular Bioethics". *Christian Bioethics* 17/1 (2011), 49. <https://doi.org/10.1093/cb/cbr008>
- Wiggins, David. *Sameness and Substance Renewed*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2001.
- Wolterstorff, Nicholas. *Justice: Rights and Wrongs*. Oxford: Princeton University Press, 2010.